

An Analysis of the Quality of Social Relations in Narrations with Emphasis on the Utterances of the Noble Prophet (PBUH)

Mansoureh Zarean¹²

Associate Professor, Department of Social Sciences and population Studies, Women's Research Institute, Alzahra University, Tehran, Iran. m.zarean@alzahra.ac.ir

Abstract

Social living is one of the most important characteristics of humankind; meaning that humans fulfill many of their material and immaterial needs through interaction with others and exchange with them. Social living and the quality of social relations hold particular importance in Islam. Islam has addressed the quality of social relations in the Qur'an, numerous *ahadith*, and narrations. Accordingly, the objective of the present study is to examine the quality of wholesome social relations based on the utterances and narrations of the Noble Prophet (Peace Be Upon Him). The main research question is how the quality of social relations and the nature of social interactions are depicted in the narrations attributed to the Noble Prophet (PBUH). This qualitative research was conducted using the thematic analysis method. Data were collected by reviewing authoritative narrational books based on document validity and relevant keywords concerning social interactions and relations, then coded based on related themes, and finally placed within a thematic network. The research findings indicate that the model of wholesome social relations based on Prophetic utterance consists of an overarching theme titled "Believer-Oriented Social Relations". Furthermore, the organizing themes of this model are: observing dignity, forgiveness, trust, participation, affection, and equitable justice, which were derived based on fifteen basic themes. Wholesome social relations in Prophetic utterance comprehensively and profoundly consider various dimensions of social relations, centered on belief and faith (*e'teqād va imān*) in God. Faith (*imān*) and belief in God constitute the central axis in social interactions, and any action and reaction is shaped with regard to this central axis.

Keywords: The Noble Prophet (PBUH), Prophetic School (*Maktab-e Nabavi*), Wholesome Social Relations, Islamic Society.

Cite this article: Zarean, M. (2025). An Analysis of the Quality of Social Relations in Narrations with Emphasis on the Utterances of the Noble Prophet. *Hawzah culture and social studies*. 9(1), p. 135-154.

Received: 2024-11-16 ; **Revised:** 2025-01-05 ; **Accepted:** 2025-02-07 ; **Published online:** 2025-04-09

© The Author(s).

Article type: Research Article

<https://gnoe.bou.ac.ir/>

Published by: The Scientific Association for Social Studies of the Seminary

واکاوی کیفیت روابط اجتماعی در روایات با تأکید بر گفتار نبی مکرم اسلام(ص)

منصوره زارعان^{۱۵}

دانشیار، گروه علوم اجتماعی و جمعیت، پژوهشکده زنان، دانشگاه الزهراء(س)، تهران، ایران. m.zarean@alzahra.ac.ir

چکیده

اجتماعی زیستن یکی از مهم‌ترین خصوصیات بشر است؛ به این معنا که انسان بسیاری از نیازهای مادی و غیرمادی خود را از طریق ارتباط با دیگران و دادوستد با آن‌ها برآورده می‌کند. زیست اجتماعی و کیفیت روابط اجتماعی در اسلام از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. اسلام کیفیت روابط اجتماعی را در قرآن، احادیث و روایات بسیاری مطرح کرده است. در این راستا، هدف مطالعه حاضر بررسی کیفیت روابط اجتماعی سالم براساس گفتار و روایات پیامبر اکرم(ص) است. سوال اصلی مطالعه آن است که در روایات منسوب به پیامبر اکرم(ص)، کیفیت روابط اجتماعی و چگونگی تعاملات اجتماعی چگونه به تصویر کشیده شده است. این پژوهش از نوع کیفی بوده و براساس روش تحلیل مضمون انجام شده است. داده‌ها از طریق مرور کتب معتبر روایی و با توجه به اعتبار سند، براساس کلیدواژه‌های مرتبط با مناسبات و روابط اجتماعی جمع‌آوری شده و سپس براساس مضامین مرتبط کدگذاری و در نهایت در شبکه مضامین قرار داده شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که الگوی روابط اجتماعی سالم براساس گفتار نبوی از یک مضمون فراگیر با عنوان «روابط اجتماعی مؤمنانه» تشکیل شده است. همچنین مضامین سازمان‌دهنده این الگو عبارتند از: حفظ حرمت، گذشت، اعتماد، مشارکت، مهرورزی و داوروزی که براساس پانزده مضمون پایه بدست آمده است. روابط اجتماعی سالم در گفتار نبوی به طور فراگیر و عمیق ابعاد مختلف روابط اجتماعی را با توجه به اعتقاد و ایمان به خداوند مد نظر قرار داده است. ایمان و باور به خداوند محور اصلی در تعاملات اجتماعی است و هرگونه کنش و واکنشی با توجه به این محور اصلی شکل می‌گیرد.

واژه‌های کلیدی: پیامبر اکرم(ص)، مکتب نبوی، روابط اجتماعی سالم، جامعه اسلامی.

استناد به این مقاله: زارعان، منصوره (۱۴۰۴). واکاوی کیفیت روابط اجتماعی در روایات با تأکید بر گفتار نبی مکرم اسلام(ص). مطالعات فرهنگی / اجتماعی حوزه، ۹(۱)، ص ۱۳۵-۱۵۴.

تاریخ دریافت: ۱۴۰۳/۰۸/۲۶؛ تاریخ اصلاح: ۱۴۰۳/۱۰/۱۶؛ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۱۱/۲۱؛ تاریخ انتشار آنلاین: ۱۴۰۴/۰۱/۲۰

https://gnoe.bou.ac.ir/

ناشر: انجمن علمی مطالعات اجتماعی حوزه

نوع مقاله: پژوهشی

© نویسندگان.

۱. مقدمه

براساس تقسیم مشهور، ارتباطات انسانی در چهار رابطه خلاصه می‌شود؛ ارتباط با خدا، ارتباط با خود، ارتباط با دیگران و ارتباط با طبیعت (دین محمدی، اعرافی و یحیی‌زاده، ۱۳۹۹، ص ۱۷۳). گفتمان سعادت‌محور اسلام به طور یقین همه روابط را مورد توجه قرار داده و برای هر کدام راه و روش ویژه‌ای دارد. در این نوشتار، بر «ارتباط با دیگران» تمرکز شده است. این ارتباط را در زیست اجتماعی انسان می‌توان یافت. زیست اجتماعی برای انسان از نیازهای بدون مناقشه است (نجارزادگان و همکاران، ۱۳۹۶؛ حسینی همدانی و بهبودی، ۱۳۸۰ق). گذشته تاریخ نشان داده که همواره انسان‌ها به شکل جمعی در کنار یکدیگر و در تعامل با یکدیگر بوده‌اند. آنچه در این بین اهمیت دارد، چگونگی اجتماعی زیستن است. اجتماعی زیستن یکی از مهم‌ترین خصوصیات بشر است؛ به این معنا که انسان بسیاری از نیازهای مادی و غیرمادی خود را از طریق ارتباط با دیگران و دادوستد با آن‌ها برآورده می‌کند. تحقیقات نشان داده است که ۷۵ درصد اوقات روزانه افراد به تعاملات و روابط اجتماعی و همچنین ۷۵ درصد موفقیت‌ها به کیفیت مطلوب روابط اجتماعی مرتبط است؛ این در حالی است که تنها ۱۰ درصد افراد از اصول و معیارهای روابط اجتماعی خود آگاهی دارند (سیفعلی، ۱۴۰۱). همچنین مطالعات نشان می‌دهد که روابط اجتماعی تأثیر مهم و قابل توجهی بر سلامت و بهزیستی انسان‌ها دارد؛ به این معنا که پیوندهای اجتماعی به طور قابل توجهی با مرگ و میر کمتر مرتبط است و اثرات کوتاه مدت و درازمدت بر سلامت انسان دارند و یکی از مولفه‌های مهم در کیفیت زندگی بوده و به کاهش نابرابری‌های اجتماعی در بین جوامع کمک می‌کند (آنتونوسی^۱ و همکاران، ۲۰۱۴؛ آلبرت^۲ و همکاران، ۲۰۲۰؛ تانگ و همکاران^۳، ۲۰۲۳؛ لورنس^۴، ۲۰۱۹؛ بلیزر^۵، ۱۹۸۲). روابط اجتماعی سالم می‌تواند انسجام اجتماعی را ارتقاء بخشد و تصویری انسان‌مدارانه‌تر از تعاملات و مناسبات اجتماعی را ایجاد کند. شهید مطهری معتقد است همانگونه که انسان استحقاق بهره‌مندی از مواهب طبیعی را دارد، نسبت به موجودات پیرامون خود و از جمله نسبت به هم‌نوعان خود نیز مسئولیت دارد (مطهری، ۱۳۷۳، ص ۱۰۷-۱۰۵).

در جهان امروز، سلامت روابط اجتماعی اغلب با معیارهای غربی و براساس استانداردهای تعیین شده در نظام لیبرالیستی، انسان‌محوری و فردگرایی تعریف می‌شود؛ این در حالی است که معیارهای اسلامی براساس ذخیره غنی از آیات و روایات، افزون‌بر عقلانیت، روابط اجتماعی سالم را به تصویر کشیده و براساس فرهنگ و آموزه‌های دینی می‌توان به الگویی مطلوب در تعاملات و مناسبات اجتماعی

1. Antonucci

2. Albert

3. Tang

4. Laurence

5. Blazer

دست یافت. قرآن کریم کتاب انسان‌سازی بوده و الگوهایی را در زمینه هدایت بشر معرفی نموده است. هدف از بعثت انبیاء و ارسال رسل، هدایت انسان بوده و انبیاء در هر زمان الگویی برای هدایت بشر بوده‌اند. انبیاء با روش‌هایی از جمله صداقت، صلابت، فصاحت و شیوه‌هایی از قبیل تسلیم، انتظار، تعامل عاطفی و... موفق شدند انسان عمیقاً جاهل و اسیر را به سوی کمال سوق دهند (موسوی، ۲۰۱۲). جوامع کنونی نیز با الگوپذیری از کلام، سیره و سنت انبیاء می‌توانند ظرفیت خود را در راستای سلامت ارتباطات اجتماعی ارتقاء دهند. یکی از الگوهای تمام عیار از نظر قرآن مجید، پیامبر اکرم (ص) است. در این کتاب مقدس، پیامبر اکرم (ص) الگویی نیکو برای مسلمانان معرفی شده است (احزاب، ۲۱).

پیامبر اکرم (ص)، اسوه و الگوی تمام عیار جامعه اسلامی بوده و جامعه اسلامی نیازمند آن است که در همه ابعاد اجتماعی، سیاسی، اقتصادی به ایشان تمسک جوید و مسیر حرکت را براساس سیره و یا کلام ایشان بازجوید. این در حالی است که هرچند مطالعاتی در نظام سیاسی و حکومت نبوی موجود است (فیرحی، ۱۳۸۵؛ موسوی، ۱۳۸۴؛ اسلامی، خسروی و رحیمی، ۱۳۹۸؛ قاندان، ۱۳۹۷؛ جوکار، ۱۴۰۰)، اما مطالعات اجتماعی در زمینه سبک زندگی و بویژه روابط اجتماعی و مناسبات بینافردی، در گفتار نبوی کمتر مورد بررسی و پژوهش واقع شده است. این مطالعه به منظور دستیابی به قواعد، اسلوب و روش‌های تربیتی در تعامل با دیگران، با مروری بر روایات و احادیث منقول از پیامبر اکرم (ص)، در تلاش است مفاهیم و مضامین اساسی در ارتباطات و تعاملات انسانی را استخراج کند. تجربه روابط اجتماعی را می‌توان به صورت عینی و ذهنی و از منظرهای چندگانه درک کرد (آنتونوسی و همکاران، ۲۰۱۴). بدین صورت کلام، مرام و سیره پیامبر (ص) به صورت عینی و ذهنی الگویی پر معنا برای جامعه بشری و بویژه مسلمانان در مناسبات اجتماعی است. پژوهش حاضر تنها عهده‌دار تبیین مضامین مرتبط با روابط اجتماعی سالم در کلام پیامبر (ص) است؛ سیره آن حضرت بخشی پدیده است. از سوی دیگر، هدف این نوشتار بررسی جنبه سلبی روابط نیست؛ چنانکه در مواردی از ایجاد رابطه نهی شده و حتی به دشمنی در راه خدا توصیه شده است (ابن بابویه، ۱۳۷۶، ح ۷؛ ابن بابویه، ۱۳۷۸، ج ۱، ح ۴۱). پژوهش حاضر با اذعان بر دشمنی با دشمنان خدا و گذر از رابطه با آنان، درصدد تبیین شیوه اخلاقی از سوی پیامبر (ص) در مورد کسانی است که بنای دشمنی و عناد با خداوند را ندارند. در این زمینه آیه به‌طور صریح می‌فرماید: «مُحَمَّدٌ رَّسُولُ اللَّهِ وَالَّذِينَ مَعَهُ أَشِدَّاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رُحَمَاءُ بَيْنَهُمْ» (فتح، ۲۹)، «محمد، رسول خداست و کسانی که با او هستند، بر کفار، سخت و در میان خودشان مهربانند». در این آیه، شیوه ارتباطات یک مؤمن ترسیم شده است. رابطه با بیگانگان «أَشِدَّاءُ» شدت و سختی و با خودی‌ها «رُحَمَاءُ» محبت و مهربانی (قرآنی، ۱۳۸۸). بر این اساس، هدف پژوهش حاضر کشف مضامینی در روایات است که کیفیت و چگونگی تحقق روابط اجتماعی مطلوب را ترسیم نموده است. انسان‌ها چگونه می‌توانند در کنار یکدیگر زندگی مطلوبی داشته باشند؟ سازگاری و تعامل بهینه چگونه اتفاق می‌افتد؟ رشد و تعالی در روابط انسانی چه لوازم و اقتضائاتی دارد؟ این مطالعه پاسخ سوالات فوق را در روایات

تربیتی اجتماعی منقول از پیامبر اکرم(ص) پیگیری نموده است. از این رو، سوال اصلی پژوهش آن است که: کیفیت روابط اجتماعی در روایات با تاکید بر گفتار نبی مکرم اسلام(ص) چگونه است؟

۲. پیشینه تحقیق

بررسی تحقیقات پیشین حاکی از آن است که، مباحثی همچون خودآگاهی، خودکارآمدی، خودمهارگری و تاب‌آوری به عنوان قاعده‌های طلایی در قرآن است که در سلامت تعاملات اجتماعی نقش دارند (سیفعلی، ۱۴۰۱). دین محمدی، اعرافی و یحیی‌زاده (۱۳۹۹)، روابط میان‌فردی براساس نظام فقهی شیعه (با تاکید بر دیدگاه آیت‌الله اعرافی) را تاثیرگذارترین و کاربردی‌ترین ابعاد زندگی بشر می‌دانند. موحدی ساوجی (۱۳۹۷)، روابط انسان‌ها در قرآن کریم را براساس چهار اصل به تصویر کشیده است، مبانی کرامت ذاتی انسان، مناسبات مسلمانان با پیروان مکاتب و ادیان غیرآسمانی، مناسبات مسلمانان با پیروان ادیان آسمانی و مناسبات مسلمانان با یکدیگر. یوسف‌زاده و همکاران (۱۳۹۵) در پژوهشی با عنوان «شاخص‌های ارتباطات اجتماعی در جامعه اسلامی» نشان دادند که، دین با ورود به عرصه حیات اجتماعی، پیروان خود را در جهت راهیابی به حیات طیبه تنظیم می‌کند. محمدی، خلیفه و فرهادی (۱۳۹۳) در مطالعه‌ای به مقایسه تطبیقی سبک زندگی غربی و سبک زندگی زمینه‌ساز ظهور پرداخته و نشان دادند که، تفکیک سبک زندگی از اعتقادات و دین، به معنای سکولاریزه کردن سبک زندگی، از دستاوردهای نظام سلطه است که در ایران شبه‌مدرن نیز این پدیده بوجود آمده و سبک زندگی اسلامی-ایرانی را با چالش‌هایی مواجه ساخته است. آرمون و اسدی (۱۳۹۱) نیز در تحقیقی با عنوان «نگرشی بر سیره اخلاقی پیامبر اکرم(ص)»، با هدف معرفی آداب تربیتی در سیره عملی و کلام پیامبر اکرم(ص)، به ابعادی همچون تربیت اخلاق معنوی، تربیت اخلاق فردی، تربیت اخلاق اقتصادی و تربیت اجتماعی پرداخته‌اند. فصیحی و همکاران (بی‌تا) در پژوهشی با عنوان «نظم و انضباط اجتماعی در اسلام و شاخص‌های آن»، نظم‌بخشی جامعه را براساس تمایز پدیده‌های بهنجار از نابهنجار دانسته‌اند و این پدیده‌ها را براساس معیار اسلامی مورد بررسی قرار داده‌اند. این مطالعات ارزشمند راهکارهایی را در سلامت روابط اجتماعی پیش روی جامعه قرار می‌دهند. در عین حال مطالعات گسترده‌ای در سیره پیامبر اکرم(ص) صورت گرفته است، اما مطالعه حاضر درصدد بررسی نظام‌مند روایات منتسب به پیامبر اکرم(ص) در زمینه مناسبات اجتماعی و کیفیت زندگی است. این مطالعه می‌تواند زمینه بررسی مقایسه بین کیفیت زندگی در رویکرد دینی با کیفیت زندگی رویکرد لیبرالیستی را فراهم سازد.

۳. روش تحقیق

پژوهش پیش‌رو، براساس رویکرد کیفی و روش تحلیل مضمون صورت گرفته است. تحلیل مضمون یکی از روش‌های کارآمد جهت تحلیل داده‌های کیفی است و می‌تواند در تحلیل و تبیین متون دینی

از جمله قرآن و روایات مورد استفاده قرار گیرد. تحلیل مضمون روشی برای تجزیه و تحلیل داده‌های متنی است و داده‌های توزیع شده و متنوع را به داده‌های غنی و دقیق تبدیل می‌کند (براون و کلارک، ۲۰۰۶). در این پژوهش از فرایند گام به گام تحلیل مضمون براون و کلارک (۲۰۰۶) استفاده شده و بر این اساس، مراحل زیر طی شده است: آشنایی با داده‌ها (نوشتن داده‌ها و خواندن و بازخوانی داده‌ها و ثبت ایده‌های اولیه)؛ کدگذاری و ایجاد کدهای اولیه (تفکیک متن به بخش‌های خرد و کدگذاری ویژگی‌های قابل توجه داده‌ها)؛ شناخت و جستجوی مضامین (ترکیب کدها به مضامین احتمالی و پالایش مکرر مضامین)؛ بررسی مضامین (کنترل تناسب مضامین با کدهای اولیه، ترتیب مضامین و انتخاب مضامین پایه، سازمان‌دهنده و فراگیر)؛ تحلیل شبکه مضامین (تعریف و نامگذاری مضامین و توصیف و تبیین مضامین)؛ تدوین گزارش (تلخیص شبکه مضامین و استخراج نمونه‌ای قابل توجه و ارتباط نتایج تحلیلی با سوالات تحقیق و ارائه گزارش علمی).

به منظور جمع‌آوری روایات منقول از پیامبر اکرم (ص) با محوریت روابط اجتماعی، با مراجعه به کتب روایی قدیم و جدید، روایاتی که به طور مستقیم به موضوع روابط اجتماعی اشاره دارند، جمع‌آوری شده است. بدین منظور ملاک اولیه در انتخاب و جستجوی عبارات، مفاهیمی بوده است که در «موسوعه نضره النعیم فی مکارم اخلاق الرسول الکریم (ص)» (جمعی از نویسندگان، ۲۰۰۶) آمده است. این موسوعه به ۲۰۰ مفهوم مثبت و ۱۶۱ مفهوم منفی در روایات پیامبر اکرم (ص) اشاره دارد. در این بررسی ۳۶۱ مفهوم مورد اشاره منقح و مفاهیمی استخراج شد که مرتبط با روابط اجتماعی است. در این مرحله روایات مشتمل بر مفاهیم مورد نظر در کتب روایی معتبر شیعی استخراج و جمع‌آوری شد. در مرحله بعد، به خواندن و بازخوانی روایات پرداخته شد و روایات مرتبط با روابط اجتماعی گردید. داده‌های جمع‌آوری شده با هدف کدگذاری مورد بررسی مجدد قرار گرفت و کلمات، اصطلاحات و جملات کدگذاری اولیه شدند. سپس کدگذاری مفاهیم و محتوای خاص داده‌ها به شیوه‌ای نظام‌مند ذیل کدهای مربوط قرار گرفت. مرحله بعد، مرحله شناخت و جستجوی مضامین بود. در این مرحله تلاش شد، پس از کدگذاری، به منظور استخراج مضامین، کدهای مشابه در کنار هم قرار گیرند، تا در تناسبی هماهنگ، مسیر یک نقشه موضوعی برای تجزیه و تحلیل را فراهم سازد. در این مرحله بارها کدها مورد بررسی قرار گرفتند، تا نتیجه مطلوب حاصل شد. سپس در گام بعد تلاش شد نام‌های روشن برای هر موضوع در قالب مضامین انتخاب گردد و با شناخت مضامین پایه، مضامین سطح بالاتر شناسایی گردید. سرانجام فرصتی نهایی برای تحلیل و گزارش نهایی فراهم شد.

۴. یافته‌های پژوهش

بررسی روایات و احادیث منسوب به نبی مکرم اسلام (ص) نشان داد که روابط سالم اجتماعی

متشکل از یک مضمون فراگیر روابط اجتماعی مومنانه است که در روایات، حضور فراگیر و پررنگ دارد. همچنین در این مطالعه ۶ مضمون سازمان‌دهنده به مثابه تعیین‌کننده‌های اصلی این مسئله هستند. ۱۵ مضمون به عنوان مضامین پایه شناسایی شدند.

جدول ۱- شبکه مضامین روابط اجتماعی سالم براساس گفتار پیامبر اکرم(ص)

مضمون فراگیر	مضامین سازمان‌دهنده	مضامین پایه	تعاریف
روابط اجتماعی مؤمنانه	حفظ حرمت	۱. حفظ حرمت زبانی	پرهیز از تحقیر، پرهیز از تهمت، پرهیز از ناسزاگویی، پرهیز از غیبت، پرهیز از آزار زبانی، پرهیز از سخن‌چینی
		۲. حفظ حرمت احساسی	فروتنی عامل بلندمرتبه‌گی، فروتنی زینت انسان، اجتناب از فخر فروشی، اجتناب از غرور و سرمستی، پرهیز از حسادت
		۳. حفظ حرمت عملی	حفظ آبرو، امانت‌داری، پوشاندن عیب مومن، خودنظارتی در برابر دیگر نظارتی، توجه به عیب خود
	گذشت	۱. گذشت پادشاهان	گذشت عامل عزت‌آفرین، گذشت کفاره گناهان، گذشت و پادشاه بهشت، گذشت سپر پیشامدهای ناگوار، گذشت عامل کینه‌زدایی، مدارا
		۲. گذشت فعالانه	گذشت با وجود قدرت انتقام، خوبی در حق کسی که بدی کرده، دستگیری با وجود تنگدستی، از حق خود به نفع دیگران گذشتن، انفاق در حال تنگدستی حقیقت ایمان
	اعتمادآفرینی	۱. اعتمادآفرینی زبانی	قول حق، راستگویی، اعتمادآفرینی در اموال، اعتمادآفرینی در حفظ جان، امانت‌داری، ترک خیانت، وفای به عهد، استواری در کار، دلسوزی در کار، اجتناب از حيله‌گری، اجتناب از خیانت، در امان بودن مردم از شر فرد، شدت آسیب در گناه آشکار
		۲. اعتمادآفرینی رفتاری	تباه‌کاری شخص ناآشنا در انجام امور، صلاحیت علمی، سپردن کار به کاردان، دانش سبب برگرداندن نادانی سفیه
		۳. اعتمادآفرینی شناختی	مشارکت در نیکی و تقوی، اعانه بر نیکی، نیکی به خانواده، نیکی به همسایه، نیکی به نیازمندان
	مشارکت	۱. مشارکت نیک‌مدارانه	رفت و آمد با مردم و صبر بر آزار آنان، خوبی در حق کسی که بدی کرده
		۲. مشارکت صبورانه	اهتمام به امور مسلمین، پاسخ به کمک‌خواهی، برآورده ساختن حاجت مومن هم‌وزن عبادت همه عمر
		۳. مشارکت فعالانه	شفقت، ترحم، خوش‌رویی، دوستی، اظهار دوستی، ملاطفت با مردم
	مهرورزی	۱. مهرورزی احساسی	صله رحم، حسن همجواری، کلام نرم، سلام کردن، عیادت مریض، تشیع جنازه، رحم بر فقیر، رحم بر مسکین، رحم بر عزیز خوار شده، رحم بر غنی فقیر شده، رحم بر عالم ناشناخته در میان جاهلان
		۲. مهرورزی رفتاری	رفتار با دیگران مشابه آنچه برای خود می‌پسندی، دوست داشتن آنچه برای خود می‌پسندی برای دیگران، نپسندیدن برای دیگران آنچه برای خود نمی‌پسندی، عدالت در قضاوت، عدالت سبب دوست داشتنی بودن در بین آسمانیان، عدالت سبب محبوب بودن در بین زمینیان، عدالت ترازوی خداوند، عدالت سبب ورود به بهشت، بی‌عدالتی سبب ورود به جهنم، بی‌عدالتی سبب از بین رفتن برکت
	دادورزی	۱. قسط، عدل	انصاف اخلاق پیامبر(ص)، انصاف مانع هلاکت، انصاف حقیقت ایمان، انصاف سبب سرانجام خوب، انصاف سرآمد کارها
		۲. انصاف	

۴-۱. روابط اجتماعی مومنانه

روایات منسوب به پیامبر اکرم (ص) روابط اجتماعی مومنانه را در شش مضمون سازمان‌دهنده شامل «حفظ حرمت، گذشت، اعتماد، مشارکت، مهرورزی، و دادورزی تبیین می‌کند. در ادامه، این مضامین و مضامین پایه مرتبط با آن‌ها شرح داده می‌شود.

۴-۱-۱. حفظ حرمت

مضمون سازمان‌دهنده اول در این بررسی «حفظ حرمت» انسان‌ها در روابط اجتماعی است. پیامبر اکرم (ص) یکی از پایه‌های اصلی در روابط انسانی را حفظ حرمت انسانی قرار داده است. با بررسی روایات، سه مضمون پایه در این زمینه شکل گرفته است که عبارتند از: حفظ حرمت زبانی، حفظ حرمت احساسی و حفظ حرمت عملی. حفظ حرمت زبانی به معنای آن است که افراد از حرمت‌شکنی از طریق سخن و کلام اجتناب ورزند. حرمت‌شکنی زبانی ممکن است از طریق سخنان تحقیرآمیز، تهمت و اتهام و یا غیبت صورت پذیرد. پیامبر (ص) در زمینه تحقیر می‌فرماید: هرگز هیچ یک از مسلمانان را کوچک بشمار؛ زیرا کوچک آنان نیز، در نزد خداوند بزرگ است (وژام بن ابی فراس، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۳۱). همچنین می‌فرماید: در بدی فرزند آدم همین بس که برادر مسلمان خود را تحقیر کند (وژام بن ابی فراس، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۱۲۲). در جای دیگر نیز می‌فرماید: هیچ یک از شما نباید احدی از بندگان خدا را خوار و بی‌مقدار بشمرد؛ غیبت کردن مانند خوردن گوشت برادر مرده است ... (کراجکی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۵۵؛ حرّعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۵، ح ۱۲). از سوی دیگر، تهمت به معنای بیان و اظهارنظر در مورد شخص، گروه، حکومت ... به‌طور آشکار و یا ضمنی است که به تصویر منفی از آن شخص یا گروه و یا حکومت منجر می‌شود و در نظام روابط اجتماعی سالم مردود است. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: هر کس به مرد یا زن مؤمنی تهمت بزند یا درباره او چیزی بگوید که از آن می‌زاست، خداوند در روز رستاخیز، وی را بر تلی از آتش نگه می‌دارد، ... (ابن بابویه، ۱۳۷۸ج ۲، ص ۳۳، ح ۶۳). ناسزاگویی از دیگر آفاتی است که پیامبر (ص) افراد را از آن برحذر داشته است. در جامعه دینی در روابط سالم اجتماعی هرگونه ناسزاگویی، دشنام و یا بددهنی مردود است و روابط سالم را خدشه‌دار می‌کند. ایشان می‌فرمایند: ناسزاگو به مؤمن همچون کسی است که در آستانه هلاکت باشد (متقی، ۱۴۰۵ق، ج ۳، ص ۵۹۸، ح ۸۰۹۳). ایشان سخن‌چینی، نمایی و عیب‌جویی را از رفتارهای بسیار ناپسند شمرده و می‌فرماید: سخن‌چینان، آنان که میان دوستان تفرقه ایجاد می‌کنند ... (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۷۵، ح ۵۷۶۲). غیبت به معنای بدگویی در مورد شخص و یا اشخاص در میان جمعی است که آن شخص و یا اشخاص حضور ندارند. پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید: هر کس در مجلسی بشنود که از برادرش غیبت می‌شود و آن را از او دفع کند، خداوند هزار باب بدی را در دنیا و آخرت از او دفع کند (صدوق، ۱۳۷۶، ص ۵۱۶، ۷۰۷). آزار رساندن به مردم در قالب هرگونه گفتار و کرداری به نگرانی، ناراحتی، رنجش و یا عکس‌العمل مشابه

منجر می شود که به روابط سالم بین افراد ضربه می زند. از این رو، حضرت می فرماید: کسی که مومنی را آزار دهد، گویا مرا آزار داده، و کسی که مرا آزار دهد، گویا خداوند را آزار داده است ... (مجلسی، ۱۳۷۵، ج ۶۷، ص ۷۲، ح ۴۰).

حفظ حرمت احساسی به معنای احترام به عواطف و احساسات دیگران در نظام روابط سالم اجتماعی مورد تاکید حضرت (ص) است. فروتنی به معنای تواضع، یکی از مولفه هایی است که در تعاملات سالم انسانی نقشی مهم و سازنده دارد. پیامبر (ص) فروتنی را زینت انسان دانسته است. ایشان می فرماید: خدای متعال به من وحی فرمود که متواضع باشید، تا هیچ کس بر دیگری فخر نفروشد ... (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۷۷۵)؛ و در پیامد آن می فرماید: همانا فروتنی، بر بلندمرتبتگی (رفت) صاحب خود می افزاید. پس، فروتن باشید تا خداوند، شما را مرتبه بلند بخشد (کلینی، ۱۴۰۷، ج ۲، ح ۱). همچنین می فرماید: سه چیز است که خداوند به سبب آنها جز بر خیر و خوبی نمی افزاید: تواضع که خداوند به سبب آن جز بلندمرتبتگی نمی افزاید ... (طبرسی، ۱۳۸۵، ص ۲۲۶). حسادت و کینه توزی از مواردی است که با حفظ حرمت انسان ها سازگار نیست. حضرت می فرماید: از حسادت بپرهیزید؛ زیرا حسد، نیکی ها را می خورد، چنانکه آتش، هیزم را می خورد (شعیری، ۱۳۶۳، ص ۴۵۱). همچنین ایشان می فرماید: هرگاه امت من نسبت به یکدیگر کینه نداشته باشند، هرگز دشمنی در برابر آنها قد علم نمی کند (متقی، ۱۴۰۵، ج ۴، ص ۳۸۶، ح ۱۱۰۴۴).

حفظ حرمت عملی از دیگر مضامین مهم در این زمینه است. از نگاه نبی مکرم اسلام (ص)، حفظ آبرو یکی از مولفه های مهم در تعاملات اجتماعی است. در این رویکرد عرض و آبروی مومن همچون جان اوست و همانگونه که حفظ جان فرد اهمیت دارد، به همان سان آبروی او. پوشاندن گناه دیگران و زشتکاری دیگران نیز در روایات مورد توجه قرار گرفته است. پیامبر (ص) در اهمیت حفظ آبروی مسلمان می فرماید: هرکس آبروی مؤمنی را حفظ کند، بدون تردید بهشت بر او واجب شود (ابن بابویه، ۱۴۰۶، ص ۱۴۵). پیامبر (ص) در روایتی دیگر نه تنها بر حفظ آبروی دیگران، که بر حفظ آبروی خود فرد تاکید دارد و می فرماید: آبرویتان را به وسیله اموالتان حفظ کنید (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۶۰۲). امانتداری نه تنها در اموال که در حفظ اسرار مردم معنا می یابد. در روابط بینافردی، حفظ اسرار و فاش نکردن آنچه فرد مایل به افشاء و اظهار آن نیست، به حفظ روابط و سالم نگه داشتن آن کمک می کند. پیامبر (ص) می فرماید: کسی که امانت دار نیست، ایمان ندارد (محمدی ری شهری، ۱۳۸۶، ج ۸، ص ۱۰۲). همچنین حضرت (ص) پوشاندن عیب مؤمن را هم تراز نجات جان فرد دانسته و می فرماید: هر کس عمل ناپسند مؤمنی را ببوشاند، چنان است که دختر زنده به گور شده ای را نجات داده باشد (ابن بابویه، ۱۴۰۶، ص ۱۴۵). در روایتی دیگر، مخفی نگه داشتن عیب و زشتی برادر سبب پنهانی عیوب فرد در دیدگاه مردم از سوی خداوند معرفی شده و می فرماید: هر که از برادر خود کار زشتی مشاهده کند و آن را پوشیده نگه دارد، خداوند در دنیا و آخرت عیب پوش او باشد (ابن بابویه، ۱۴۰۶، ص ۲۵۰). از سوی دیگر،

پرداختن فرد به عیوب خود و پوشاندن عیوب دیگران راه را بر هرگونه تهمت، غیبت و نمایی ضیق می‌کند. در این زمینه پیامبر (ص) می‌فرماید: خوشا به حال آنکه عیب خودش، او را از پرداختن به عیب‌های برادران مؤمنش بازدارد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸، ح ۱۹۰). در رویکرد الهی، ارزش انسان نه در این سرای فانی و دنیای مادی که در سرای باقی و اتصال به خدا معنا می‌یابد و از این رو، به هر میزان که انسان رنگ الهی بگیرد، روح آدمی فره‌تر می‌شود. در این مکتب انسان و انسانیت از آن رو که استعداد خدایی شدن را داراست دارای ارزش و احترام است و هرگونه تحقیر، تکبر و یا گذر از آبروی افراد مجاز نیست.

۴-۱-۲. گذشت

مضمون سازمان‌دهنده دیگر در روابط اجتماعی گذشت است که با توجه به مضامین پایه «گذشت پادشاه» و «گذشت فعالانه» شکل گرفته است. حضرت در این زمینه می‌فرماید: گذشت، سزاوارترین چیزی است که به آن عمل می‌شود (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۵۷۶). همچنین ایشان می‌فرماید: گذشت جز بر عزت آدمی نمی‌افزاید؛ پس، گذشت کنید تا خداوند شما را عزیز گرداند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۰۸، ح ۵). ایشان در روایتی دیگر از گذشت، از آسیب بدنی به عنوان کفاره گناهان یاد می‌کند و می‌فرماید: هر کس که آسیبی به بدنش [از سوی کسی] برسد و به خاطر خداوند متعال صرف‌نظر کند، آن [گذشت] کفاره‌ای برای [گناهان] او باشد. همچنین در گذشت از قصاص نفس می‌فرماید: هر که از [قصاص] خونی گذشت کند، او را پاداشی جز بهشت نباشد (متقی، ۱۴۰۵ق، ج ۱۵، ص ۱۳، ۳۹۸۵۴). ایشان در جایی دیگر گذشت از لغزش‌ها را سبب حفظ فرد از پیشامدهای ناگوار ذکر می‌کند و می‌فرماید: از لغزش‌های خطاکاران درگذرید که خداوند در عوض آن، شما را از پیشامدهای ناگوار، حفظ خواهد کرد (وَرَام بن اَبی فراس، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۱۲۰). عفو و گذشت، کینه‌ها را از بین می‌برد و روح محبت و دوستی را بین افراد حاکم می‌گرداند. کینه به عنوان یکی از نقاط تاریک در روابط اجتماعی، با گذشت رفع می‌شود. حضرت در این زمینه می‌فرماید: نسبت به یکدیگر گذشت کنید، تا کینه‌های میان شما از بین برود (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۳۸۵). پیامبر اکرم (ص) مدارا با مردم را نیمی از ایمان دانسته و خُلق و خوی مدارامحور را باعث تکامل اخلاق‌مداری می‌داند. وی همچنین به بردباری و صبوری تاکید دارد و آن را سبب مصونیت و دفع رفتار جاهلانه نادان می‌داند و می‌فرماید: مدارا کردن با مردم نصف ایمان است ... (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۱۱۷، ح ۲). همچنین می‌فرماید: پروردگارم، همانگونه که مرا به انجام واجبات فرمان داده، به مدارا کردن با مردم نیز فرمان داده است. در جای دیگر نیز می‌فرماید: سه چیز است که هر کس نداشته باشد، هیچ عملی از او تمام و کامل نیست: ... خویی که به سبب آن با مردم مدارا کند و بردباری و حلمی که به وسیله آن رفتار جاهلانه نادان را دفع کند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۱۱۶، ح ۲). حسادت و کینه‌توزی از مواردی است که با تکریم انسان‌ها سازگار نیست. پیامبر (ص) می‌فرماید: از حسادت پرهیزید؛ زیرا حسد، نیکی‌ها را می‌خورد، چنانکه آتش هیزم را می‌خورد (شعیری، ۱۳۶۳،

ص ۴۵۱). در مکتب پیامبر رحمت(ص) گذشت امری منفعلانه محسوب نمی شود و تنها با گذر از خطا و ظلم کامل نمی شود؛ بلکه در این معنا گذشت فراتر از گذر از مقابله به مثل، تلافی و حتی تغافل، عملکرد سازنده ای را می طلبد. براساس این نگاه، بخشش سازنده به عنوان بهترین اخلاق در دنیا و آخرت معرفی شده و حضرت در این زمینه می فرماید: آیا شما را به بهترین اخلاق دنیا و آخرت راهنمایی کنم؟ آن است که با هرکس که از تو گسسته است، پیبندی؛ به هر کس که تو را محروم کرده، عطا کنی؛ و هر کس را که به تو ستم کرده است، عفو کنی (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۰۷، ح ۲). در روایتی نیز می فرماید: ای علی، سه چیز حقیقت ایمان است: دستگیری با وجود تنگدستی، از حق خود به نفع دیگری گذشتن و ... (ابن بابویه، ۱۳۶۲، ج ۱، ص ۱۲۵). در روایتی دیگر گذشت با وجود قدرت بر انتقام ستوده شده است. پیامبر(ص) می فرماید: هر کس هنگام قدرت [بر انتقام] گذشت کند، خداوند در روز لغزش از او درگذرد (متقی، ۱۴۰۵ق، ج ۳، ص ۳۷۷، ح ۷۰۲۳). همچنین در روایتی می فرماید: سزاوارترین مردم به گذشت کردن، توانا ترین آنها بر کیفر رساندن است (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق/الف، ج ۱، ص ۱۹۶).

۴-۱-۳. اعتماد

اعتماد به عنوان یکی دیگر از مضامین سازمان دهنده، مولفه ای تعیین کننده در روابط اجتماعی محسوب می شود. اعتماد یکی از مولفه های سرمایه اجتماعی است که باعث انسجام و تحکیم روابط اجتماعی سالم می شود. روایات زیادی از پیامبر اکرم(ص) در این زمینه وارد شده است. این روایات حاوی اعتمادآفرینی زبانی، اعتمادآفرینی عملی و اعتمادآفرینی شناختی هستند. اعتمادآفرینی زبانی به معنای آن است که افراد در روابط اجتماعی به گونه ای سخن نگویند که اعتماد بین افراد سلب شود. در نظم حاکم بر روابط اجتماعی براساس رویکرد نبوی، فرد باید به گونه ای سخن گوید که دیگران از ناهنجاری های زبانی مصون باشند. فضای راستی و صداقت بر تعاملات زبانی حاکم باشد و امنیت افراد در این فضا خدشه دار نگردد. در این زمینه حضرت راستگویی را در کنار تقوای الهی قرار داده و می فرماید: شما را به تقوای الهی و راستگویی سفارش می کنم (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۱۶۸، ح ۱۸۹)؛ مسلمان کسی است که مسلمانان دیگر از ... زبانش در امان باشند ... (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۶۲، ح ۵۷۶۲). اعتمادآفرینی رفتاری به معنای عمل و عکس العمل هایی است که به اعتماد افراد در جامعه کمک می کند. در مکتب نبوی اعتمادآفرینی رفتاری مسیری در جهت انسجام و آرامش و تحکیم جامعه است. حضرت در این زمینه می فرماید: مؤمن کسی است که مسلمانان او را بر مال و جان خویش، امین بدانند. مسلمان کسی است که مسلمانان از دست و زبانش در امان باشند. مهاجر کسی است که از بدی ها هجرت کند و گناهان را واگذارد (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۶۲، ح ۵۷۶۲). استواری و محکم کاری در کار به اعتماد بیشتر در روابط اجتماعی منجر می شود. حضرت در این زمینه می فرماید: خداوند دوست دارد هرگاه یکی از شما کاری انجام می دهد، آن را درست و استوار انجام دهد (پابنده،

۱۳۸۲، ص ۳۰۵؛ هر کس بخشی از کار مسلمانان را برعهده گیرد و اگر در کار آنان مانند کار خود دلسوزی نکند، بوی بهشت را استشمام نخواهد کرد (متقی، ۱۴۰۵ق، ج ۶، ص ۲۰، ح ۱۴۶۵۴). ایشان خیانت و حيله گری را ناپسند دانسته و می فرماید: هیچ حيله گر و خیانتکاری به بهشت راه نمی یابد (متقی، ۱۴۰۵ق، ج ۱۶، ص ۲۵، ح ۴۳۷۷۷). ایشان می فرماید: خوشا به حال کسی که باطنش صالح و ظاهرش نیکو باشد و شرّ خود را از مردم برکنار دارد (طوسی، ۱۳۷۱، ص ۵۳۹، ح ۱۱۶۲). اعتمادآفرینی شناختی به معنای علم، شناخت و تخصص کافی در هر امری، سبب جلب اعتماد افراد جامعه خواهد شد. حضرت در این زمینه می فرماید: هر کس کاری را بدون شناخت انجام دهد، تباهکاری او بیشتر است از آنچه سامان می دهد (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۱، ص ۴۴، ح ۳). مدیریت، جز برای اهلش، شایسته و روا نیست. پس، هرکس مردم را به سوی خود بخواند، در حالی که میان مردم داناتر از او هست، خداوند در روز قیامت به او نگاه نخواهد کرد (مفید، ۱۴۱۳ق، ص ۲۵۱). امانتداری مفهومی است که به لزوم ایجاد اعتماد در ابعاد زبانی، رفتاری و شناختی اشاره دارد. به طوری که ایشان می فرماید: کسی که امانت دار نیست، ایمان ندارد (ابن اشعث، بی تا، ص ۳۶؛ وّزّام بن أبی فراس، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۲۲۶).

۴-۱-۴. مشارکت

مضمون سازمان دهنده دیگر در روابط اجتماعی پیامبر(ص)، مشارکت و همیاری در امور اجتماعی است. در تعاملات انسانی احساس مسئولیت و مسئولیت پذیری لازمه روابط پویا و سازنده است. پیامبر اسلام(ص) در دستورات خود بر این مولفه تأکید دارد. با بررسی روایات در این زمینه سه مضمون پایه شناسایی شد که عبارتند از: مشارکت نیک مدارانه، مشارکت صبورانه و مشارکت فعالانه. پیامبر(ص) می فرماید: مردم همیشه در خیر خواهند بود، تا وقتی که امر به معروف و نهی از منکر می کنند، و در نیکی و پرهیزکاری یکدیگر را یاری می رسانند (طوسی، ۱۴۰۷ق، ج ۶، ص ۱۸۱، ح ۲۲). همچنین در روایتی دیگر مشارکت را سبب استحکام و استواری می داند و می فرماید: مؤمن نسبت به مؤمن مانند بنای استواری است که اجزای آن، یکدیگر را استحکام می بخشند (پاینده، ۱۳۸۲، ح ۳۱۰۳). همچنین ایشان می فرماید: خدا رحمت کند فرزندی را که در کار نیک، به پدر و مادرش کمک کند؛ خدا رحمت کند پدری را که در کار نیک، پسرش را یاری کند؛ خدا رحمت کند همسایه ای را که در کار نیک، به یاری همسایه بشتابد؛ و خدا رحمت کند دوستی را که در کار نیک دوستش، به او کمک کند (حرّعاملی، ۱۴۰۹ق، ج ۱۱، ص ۵۹۲). مشارکت صبورانه از مضامین مهم در روابط و پیوندهای اجتماعی است. پیامبر اکرم(ص) ارتباط، تعامل و مشارکت را اصلی اساسی در جامعه دانسته، هرچند با مشکلات و سختی هایی همراه باشد. از این رو، گوشه گیری، انزوا و هراس از تعامل و ارتباط، در مکتب نبوی پذیرفته نیست. پیامبر(ص) در این زمینه می فرماید: مؤمنی که با مردم رفت و آمد کند، و بر آزارشان صبر کند، از مؤمنی که با مردم نمی جوشد و آزارشان را تحمل نمی کند، برتر است (وّزّام بن أبی فراس، ۱۴۱۰ق، ج ۱،

ص ۹). همچنین ایشان می‌فرماید: به کسی که در حق تو بدی کرده است، خوبی کن (کراجکی، ۱۴۱۰ق، ج ۲، ص ۳۱). مشارکت فعالانه ناظر به اهتمام به امور مسلمین در جامعه است. پیامبر(ص) می‌فرماید: هرکس صبح کند، در حالی که به کارهای مسلمانان اهمیتی نمی‌دهد (و به فکر مسلمین نیست)، از آنان نیست. هرکس بشنود که کسی مسلمانان را به کمک فرامی‌خواند، ولی پاسخش ندهد، مسلمان نیست (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۶۴، ح ۵). همچنین در روایتی دیگر، برآورده کردن حاجت مومن را هم وزن عبادت همه عمر دانسته است و می‌فرماید: کسی که حاجت برادر مؤمن خود را برآورده سازد، مانند کسی است که عمر خود را به عبادت گذرانده باشد (طوسی، ۱۳۷۱، ص ۴۸۱، ح ۱۰۵۱).

۴-۱-۵. مهرورزی

یکی دیگر از مضامین سازمان‌دهنده در نظام‌واره روابط اجتماعی رسول مکرم اسلام(ص)، مهرورزی است. پیامبر اکرم(ص) که خود نماد رحمت بر عالمیان است، می‌فرماید: خداوند مهربان است، فرد مهربان را دوست دارد و مهر خود را بر مهرورزان می‌گستراند (متقی، ۱۴۰۵ق، ج ۴، ص ۲۴۹، ح ۱۰۳۸۱). مهرورزی مشتمل بر دو مضمون پایه است که عبارتند از: مهرورزی احساسی، مهرورزی رفتاری. شفقت و مهرورزی یکی از اصول اساسی در روابط اجتماعی در مکتب نبوی است و از طرق مختلف تحقق آن را میسر می‌داند. سلام کردن و یا کلام نرم و آرام، محبت‌افزا است. از سوی دیگر، مهر و محبت، شفقت و نوع دوستی باید اظهار شود؛ به‌طوری که افراد در تعاملات و روابط خود با دیگران احساس دوستی و مهرورزی داشته باشند و روح برادری و نوع دوستی بر تعاملات و روابط حاکم باشد. روابط خشک و بی‌روح، نشاط و سرزندگی را از جامعه می‌زداید. ایشان می‌فرماید: ... نرمی و مهربانی کردن با مردم، نصف زندگی است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۵، ص ۱۱۷، ح ۲). پیامبر اکرم(ص) اساس دین را حبّ و دوستی معرفی نموده و می‌فرماید: آیا دین چیزی جز حبّ و دوستی است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸، ص ۸۰، ح ۳۵). همچنین در روایتی دیگر، ایشان دوستی با مردم را عین عقلانیت دانسته و می‌فرماید: اساس عقل، پس از ایمان، دوستی با مردم است (مجلسی، ۱۳۷۵، ج ۱۲، ص ۳۹۲، ح ۷۴). ایشان در جای دیگر می‌فرماید: ملاطفت با مردم نیمی از زندگی است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۱۷، ح ۵). در همین رابطه اظهار دوستی امری لازم شمرده شده و حضرت می‌فرماید: هرگاه یکی از شما دیگری را دوست دارد، این دوستی را نزد او اظهار کند (سجستانی، بی‌تا، ج ۴، ص ۳۳۲، ح ۵۱۲۴). ایشان در مورد راه‌های ایجاد محبت به سلام کردن و یا کلام نرم و لّین اشاره و می‌فرماید: تو را به تقوای الهی و اهدای سلام سفارش می‌کنم (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۹)؛ سلام را آشکار کنید، تا رشته دوستی شما استوار گردد (پاینده، ۱۳۸۲، ص ۲۲۷). همچنین می‌فرماید: تو را به تقوای الهی و کلام نرم سفارش می‌کنم (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۶). در جای دیگر نیز می‌فرماید: از پسندیده‌ترین اخلاق پیامبران، راستگویان، شهداء و صالحین، گشاده‌رویی به هنگام زیارت و دست به هم دادن و خوش‌آمدگویی هنگام دیدار است

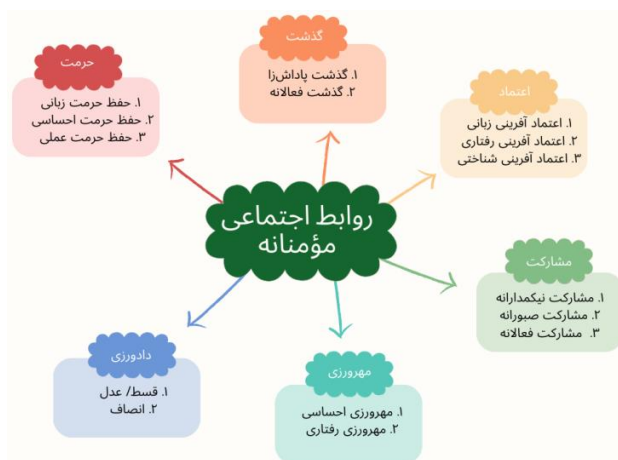

(متقی، ۱۴۰۵ق، ج ۹، ص ۳۹، ح ۲۴۸۲۶). همچنین ایشان فرموده است: هدیه، دوستی می‌آورد و رابطه برادری را استوار می‌کند و کینه را می‌زداید. به یکدیگر هدیه بدهید تا محبت بیابید (مجلسی، ۱۳۷۵، ج ۷۴، ص ۱۶۶). رحم از واژه‌های کلیدی در مکتب نبوی است؛ به‌طوری که رحم به‌طور عام و رحم بر فقیر، یتیم و مسکین به عنوان ایمان حقیقی و تقوا به حساب می‌آید. در این نظام تربیتی اجتماعی، بویژه به رحم بر فردی که زمانی عزتی داشته و اینک عزت خود را از دست داده و یا ثروتمندی که دچار فقر شده و یا عالمی که در میان جاهلان قدر او ناشناخته مانده، سفارش شده است. حضرت در این زمینه می‌فرماید: سوگند به آن کس که جانم در دست اوست، کسی جز اهل ترحم به بهشت نمی‌رود. عرض کردند: «همه ما دل‌رحم و مهربانیم»، فرمودند: نه، مگر آنگاه که به عموم مردم رحم کنید (متقی، ۱۴۰۵ق، ص ۱۶۷، ح ۵۹۸۹). ایشان به‌طور خاص بر رحم بر فقیر اشاره و می‌فرماید: هر کس فقیر را در مال خود شریک گرداند ...، او مؤمن حقیقی است (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۴۷، ح ۱۷). همچنین رحم بر یتیم مطرح است و ایشان می‌فرماید: سفارش می‌کنم تو را بر تقوای الهی و ... رحم بر یتیم (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۲۶) و رحم بر مساکین؛ بر مساکین رحم کنید (متقی، ۱۴۰۵ق، ج ۳، ص ۱۶۶، ح ۵۹۸۳). ایشان در جای دیگر می‌فرماید: به عزیزی که خوار شده و توانگری که تهی دست شده و عالمی که در بین جاهلان ارزش او ناشناخته مانده، رحم کنید (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۸، ص ۱۵۰، ح ۱۳۱).

۴-۱-۶. دادورزی

ششمین مضمون سازمان‌دهنده در روابط اجتماعی سالم، دادورزی است. دادورزی از مضامین اساسی در روابط سالم اجتماعی در رویکرد نبوی است. در این رابطه مفاهیمی همچون قسط، عدل و انصاف مطرح است. قسط در مقابل تبعیض، و عدالت در برابر ظلم و تجاوز به‌کار می‌رود. انصاف نیز از مضامین مهم در ارتباطات اجتماعی است. پیامبر (ص) در ملاک عدالت می‌فرماید: هرکه با مردم چنان رفتار کند که دوست دارد آنان با او رفتار کنند، عادل است (کراجکی، ۱۴۱۰ق، ج ۱، ص ۱۶۲). ایشان همچنین به راهبردهای اجرای عدالت اشاره و می‌فرماید: آنچه برای خود نمی‌پسندی، برای دیگری هم مپسند؛ و آنچه برای خود دوست داری، برای برادرت نیز دوست بدار، تا در قضاوت عادل باشی و در عدالت دادگر؛ و نزد آسمانیان دوست داشتنی و در دل‌های زمینیان محبوب (ابن شعبه حرانی، ۱۴۰۴ق، ص ۱۴). از سوی دیگر، ایشان به پیامدهای اجرای عدالت و یا گذر از عدالت اشاره و می‌فرماید: عدالت، ترازوی خدای متعال در زمین است. هر کس آن را به‌کار گیرد، به خاطر آن، به بهشت می‌رود و هرکس آن را رها کند، به جهنم رانده می‌شود (نوری طبرسی، بی‌تا، ج ۱۱، ص ۳۱۷)؛ و یا هنگامی که به غیر عدالت حکم کنند، برکت‌ها از بین می‌روند (کراجکی، ۱۳۹۴، ص ۷۳). از دیگر مضامین مهم در روابط اجتماعی سالم براساس الگوی نبوی، مضمون انصاف است که در سخن، عمل و قضاوت تحقق می‌یابد

و آثار مهمی در جلب اعتماد، افزایش محبت و دوستی و انسجام اجتماعی دارد. پیامبر(ص) به امیرالمؤمنین(ع) فرمودند: آیا تو را خبر ندهم که اخلاق کدامیک از شما به من شبیهتر است؟ عرض کردند: آری، ای رسول خدا. فرمودند: آن کس که از همه شما خوش اخلاقتر و بردبارتر و به خویشاوندانش نیکوکارتر و با انصافتر باشد (ابن بابویه، ۱۴۱۳ق، ج ۴، ص ۳۷۰؛ طبرسی، ۱۳۷۰، ص ۴۴۲). در جای دیگر ایشان فرموده است: خوشا برای کسی که اخلاقش نیکو، خصلت‌هایش پاکیزه، درونش صالح و بیرونش نیکو باشد، مال اضافی خود را انفاق کند، سخنان اضافه را نگه دارد (و نگوید) و با مردم نسبت به خودش با انصاف رفتار کند (کلینی، ۱۴۰۷ق، ج ۲، ص ۱۴۴).

شکل ۱- تصویر یافته‌های مطالعه

۵. نتیجه‌گیری

انسان خلیفه و جانشین خداوند بر روی زمین بوده و انسانیت به معنای آرمانی آن مجسم ساختن صفات الهی است. انسان مومن با اتصال به معبود، نمادی از الوهیت و رنگ و بوی الهی است. با ارزش‌ترین و مهم‌ترین بُعد وجودی انسان، بُعد روحی و معنوی اوست که در اخلاق متجلی می‌شود و تمام ارزشگذاری‌ها برای انسان، دائرمدار اخلاق است. اخلاق‌مداری سنجه‌ای است که همه جوامع و همه انسان‌ها با وجود اختلاف در دین، نژاد، جنسیت و قومیت، می‌توانند آن را درک کنند و از تاثیرات مثبت آن بهره‌مند شوند. ارتباط رسول خدا(ص) با وحی و منبع تشریع و تکوین، از وی انسانی ساخته که در چهارده قرن پیش نظام تربیتی اجتماعی در زمینه تعاملات انسانی و ارتباطات مترقی و سالم را به تصویر می‌کشد. تصویری که کاملاً منبعث از ایمان و اخلاق است. محققین نشان داده‌اند که ارزش دستاوردهای مادی خیلی زود دچار روزمرگی و به همین نسبت عادی می‌شود، اما پدیده‌های ارزشمند و معناداری همچون دوستی و هدف متعالی چنین نیست (مختاری و نظری، ۱۳۸۹، ص ۴۰). نتایج بررسی

این تحقیق نشان داد که روابط اجتماعی سالم از نظر پیامبر اکرم (ص) در یک مضمون فراگیر خلاصه می‌شود و آن روابط اجتماعی مومنانه است. در روابط اجتماعی مؤمنانه، اخلاق و ایمان به خداوند با هم درآمیخته است. مضامین سازمان‌دهند این روابط مشتمل بر حفظ حرمت، گذشت، اعتماد، مشارکت، مهرورزی و دادورزی است که در متن خود، ایمان و اخلاق را ترکیب کرده است.

در رویکرد الهی، انسان ترکیبی از جسم و روح است. جسم او بُعد مادی و روح بُعد ملکوتی را شامل می‌شود. اصالت وجود انسان به بعد روحانی اوست و روح انسان به اضافه تشریفی به خداوند منسوب شده است (طباطبایی، ۱۴۱۷ق، ج ۱۶، ص ۲۵۰). اسلام برای هر دو بُعد برنامه دارد و الگوی نبوی ابعاد مختلف را نمایان می‌سازد. در مکتب نبوی تکریم و حفظ حرمت انسان از اهمیت بالایی برخوردار است. کرامت انسان صفتی ذاتی بوده و این صفت متعالی نباید با رفتارهایی همچون تحقیر، تکبر و عیب‌جویی، روشنای وجود انسان را تیره و تار کند. گذشت از دیگر مضامین جای گرفته در این الگو است. گذشت در معنای عالی آن با محاسبات مادی قابل جمع نیست و تنها در یک فضای متعالی و در ارتباط با خالق هستی شکل می‌گیرد. در این چارچوب افراد بیش از آنکه در اندیشه استفاده از فضای سالم باشند، باید به ایجاد فضای سالم و مملو از اعتماد بیندیشند. هرچند فضای سالم اجتماعی خودبه‌خود سلامت اجتماعی را بازتولید می‌کند و نفع جمعی، نفع افراد را در پی دارد. بنابر این چارچوب تعریف شده، سلامت روابط اجتماعی در فرهنگ نبوی سرمایه‌ای است که در فضای عمومی جامعه ایجاد می‌شود و پدیدآورندگان این فضا با توجه به ارزش‌های مؤمنانه، به سرمایه‌گذاری در جامعه اقدام می‌کنند و به همین نسبت خود نیز از آن سود می‌برند.

اعتماد نیز به عنوان یکی از مولفه‌های سرمایه اجتماعی است؛ اما سرمایه اجتماعی در الگوی نبوی فراتر از منافع فردی به فکر ایجاد فضای مطمئن و مورد اعتماد عمومی است، تا در سایه این فضای عمومی، فضای شخصی افراد نیز حاوی اعتماد و اطمینان باشد. در مکتب نبوی، تلاش در جهت اعتمادسازی در راستای منافع جمعی صورت می‌گیرد. مشارکت از دیگر مضامین سازمان‌دهنده بوده که تضمین‌کننده پویایی، نشاط، عدالت و امید در جامعه است. مضمون دیگر در این زمینه مهرورزی است. پیامبر (ص) خود نمود مهر و مهرورزی است و بر نشر محبت بین بندگان تاکید دارد. وی مهرورزی را نشانه ایمان و تقوای الهی می‌داند. دادورزی نیز در روابط اجتماعی اصلی اساسی است که به حفظ حریم و حقوق افراد کمک می‌کند و فضایی سرشار از اعتماد و آرامش را در جامعه فراهم می‌سازد. ترکیب این مضامین می‌تواند الگویی را برای جامعه سالم و روابط اجتماعی سالم و متعالی فراهم سازد که در سایه آن افراد در آرامش روانی به‌سر برند و زمینه برای تعالی و رشد یکایک افراد جامعه فراهم شود. مطالعات نشان می‌دهد که روابط اجتماعی تأثیر مهم و قابل توجهی بر سلامت و بهزیستی انسان‌ها دارد؛ به این معنا که پیوندهای اجتماعی به طور قابل توجهی با مرگ و میر کمتر مرتبط است و اثرات کوتاه مدتی و درازمدت بر سلامت انسان دارد و یکی از مولفه‌های مهم در کیفیت زندگی است و به کاهش نابرابری‌های اجتماعی در

بین جوامع کمک می‌کند (آنتونوسی و همکاران، ۲۰۱۴؛ آلبرت و همکاران، ۲۰۲۰؛ تانگ، ۲۰۲۳؛ لورنس، ۲۰۱۹؛ بلیزر، ۱۹۸۲). براساس الگوی فوق، اخلاق مبتنی بر دینداری در جامعه حاکم خواهد شد که با کنترل زبان، رفتار و احساسات، تضمین‌کننده روابط بینافردی سالم و رشد دهنده خواهد بود. بسیاری از مفاهیم حاکم در این الگو تنها به رشد جمعی، سلامت روان، کاهش نابرابری و در مجموع به روابط سالم اجتماعی کمک می‌کند، که خود سبب رشد و تعالی فردی انسان‌ها خواهد شد. از این رو رشد و تعالی فرد و جامعه درهم تنیده و قابل تفکیک نیست. رشد و تعالی انسان‌ها در کنار یکدیگر و در ارتباطات سالم با یکدیگر اتفاق می‌افتد.

منابع

قرآن کریم

آرمون، عسگر؛ اسدی، عبدالله (۱۳۹۱). نگرش بر سیره اخلاقی پیامبر اکرم (ص). حبل المتین، شماره ۱۱، ص ۹۷-۱۲۱.

ابن اشعث، محمد بن محمد (بی تا). الجعفریات. تهران: مکتبه النینوی الحدیثه.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۶۲). الخصال. قم: جامعه مدرسین، ج ۱.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۶). الامالی. تهران: کتابچی.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۳۷۸). عیون اخبار الرضا (ع). تهران: نشر جهان، ج ۱-۲.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۰۶). ثواب الاعمال و عقاب الاعمال. قم: دارالشریف الرضی.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق/ الف). معانی الاخبار (للمصدق). تهران: موسسه النشر الاسلامی، ج ۱.

ابن بابویه، محمد بن علی (۱۴۱۳ق). من لایحضره الفقیه. قم: دفتر انتشارات اسلامی، وابسته به جامعه مدرسین حوزه علمیه قم، ج ۴.

ابن شعبه حرانی، حسن بن علی (۱۴۰۴ق). تحف العقول عن آل الرسول صلی الله علیهم. قم: جامعه مدرسین اسلامی، سهراب؛ خسروی، حسین؛ رحیمی، عبدالله (۱۳۹۸). اخلاق مدارای پیامبر (ص) در غزوات. پژوهش های اخلاقی، ۱۰ (۱۹)، ص ۴۹-۶۷.

پاینده، ابوالقاسم (۱۳۸۲). نهج الفصاحه. تهران: دنیای دانش.

جمعی از نویسندگان (۲۰۰۶). موسوعه نظرة النعیم فی مکارم اخلاق الرسول الکریم (ص). جدّه: دارالوسيلة.

جوکار، حامد (۱۴۰۰). روش حکومتی پیامبر (ص) در مدیریت سرمایه اجتماعی. مدیریت سرمایه اجتماعی، ۱۸ (۱).

حرّعاملی، محمد بن حسن (۱۴۰۹ق). تفصیل وسائل الشیعة الى تحصیل مسائل الشریعة. قم: موسسه آل البيت (ع)، ج ۱۵، ۱۱.

حسینی همدانی، محمد؛ بهبودی، محمدباقر (۱۳۸۰ق). انوار درخشان در تفسیر قرآن. تهران: لطفی.

دین محمدی، محمد؛ اعرافی، علیرضا؛ یحیی زاده، سیدعلی (۱۳۹۹). امکان سنجی و جایگاه مباحث روابط میان فردی در نظام فقهی شیعه (با تأکید بر دیدگاه حضرت آیت الله اعرافی). اسلام و علوم اجتماعی، ۱۲ (۲۴)، ص ۱۶۳-۱۸۴.

سجستانی، ابوداود (بی تا). سنن ابی داود. بیروت: المکتبه العصرية، ج ۴.

سیفعلی، فاطمه (۱۴۰۱). مؤلفه های سلامت روابط اجتماعی در قرآن کریم با تأکید بر روابط میان فردی. مشکوه، ۴۱ (۱۵۵).

شعیری، محمد بن محمد (۱۳۶۳). جامع الاخبار. قم: انتشارات رضی.

طباطبایی، سید محمدحسین (۱۴۱۷ق). المیزان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسه الاعلمی للمطبوعات، ج ۱۶.

طبرسی، حسن بن فضل (۱۳۷۰). مکارم الاخلاق. نشر شریف رضی.

- طبرسی، علی بن حسن (۱۳۸۵ق). مشکاة الانوار فی غرر الاخبار. نجف: المكتبة الحیدریة.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۳۷۱ق/الامالی). تهران: دارالکتب الاسلامیة.
- طوسی، محمد بن حسن (۱۴۰۷ق). تهذیب الاحکام. تحقیق: خراسان. تهران: دارالکتب الاسلامیة، ج ۶.
- فیرحی، داوود (۱۳۸۵). دولت - شهر پیامبر (ص). سیاست، شماره ۷۳.
- قاندان، اصغر (۱۳۹۷). سازماندهی جنگی در غزوات عصر پیامبر (ص). مطالعات تاریخی جنگ، (۱)۲.
- قراٹی، محسن (۱۳۸۸). تفسیر نور. تهران: مرکز فرهنگی درس هایی از قرآن.
- کراجکی، محمد بن علی (۱۳۹۴). معدن الجواهر و ریاضة الخواطر. تهران: مرتضویه.
- کراجکی، محمد بن علی (۱۴۱۰ق). کنز الفوائد. قم: دار الذخائر، ج ۱-۲.
- کلینی، محمد بن یعقوب (۱۴۰۷ق). الکافی (ط الاسلامیة). تهران: دارالکتب الاسلامیة، ج ۲، ۸، ۵.
- متقی، علی بن حسام الدین (۱۴۰۵ق). کنز العمال فی سنن الاقوال و الافعال. بیروت: مؤسسة الرسالة، ج ۴-۳، ۶، ۱۶.
- مجلسی، محمدباقر (۱۳۷۵). بحار الانوار. تهران: انتشارات اسلامیة، ج ۶۷، ۱۲، ۷۴.
- محمّدی ری شهری، محمد (۱۳۸۶). میزان الحکمه. قم: دارالحديث، ج ۸.
- محمّدی، سید محسن؛ خلیفه، حسین؛ فرهادی، مریم (۱۳۹۳). سبک زندگی زمینه ساز و زندگی غربی. مشرق موعود، ۸(۳۱).
- مختاری، مرضیه؛ نظری، جواد (۱۳۸۹). جامعه شناسی کیفیت زندگی. تهران: نشر جامعه شناسان.
- مطهری، مرتضی (۱۳۷۳). حکمت ها و اندرزها. قم: انتشارات صدرا.
- مفید، محمد بن محمد (۱۴۱۳ق). الاختصاص. قم: المؤتمر العالمی لالفیة الشیخ المفید.
- موحدی ساوجی، محمد حسن (۱۳۹۷). مناسبات انسانی در قرآن. قم: دانشگاه مفید.
- موسوی، سید محمد (۱۳۸۴). راهبردهای پیامبر اکرم در مناسبات سیاسی. بیک نور، (۱)۳.
- نجارزادگان، فتح الله؛ صفوی، محمدرضا (۱۳۹۶). تذکار وحی. قم: مرکز مدیریت حوزه های علمیه.
- نوری طبرسی، میرزا حسین (بی تا). مستدرک الوسائل و مستنبط المسائل. موسسه آل البيت الاحیاء التراث.
- وژام بن أبی فراس، مسعود بن عیسی (۱۴۱۰ق). تنبیه الخواطر و تنزیه النواظر، المعروف به مجموعه وژام. قم: مکتبه فقیه، ج ۱-۲.
- یوسف زاده، حسین و همکاران (۱۳۹۵). شاخص های ارتباطات اجتماعی در جامعه اسلامی. قم: موسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- Albert, F. & Hajdu, G. (2020). Association between poverty indicators and social relations. *Journal of Poverty and Social Justice*, 28(3), p. 401-423.
- Antonucci, T.C., Ajrouch, K.J. & Birditt, K.S. (2014). The convoy model: Explaining social relations from a multidisciplinary perspective. *The Gerontologist*, 54(1), p. 82-92.
- Blazer, D.G. (1982). Social support and mortality in an elderly community population. *American journal of epidemiology*, 115(5), p. 684-694.

- Braun, V. & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative research in psychology*, 3(2), p. 77-101.
- Laurence, J. (2019). Community disadvantage, inequalities in adolescent subjective well-being, and local social relations: The role of positive and negative social interactions. *Social Science & Medicine*, no. 237.